

Лазар Чурчић*

УДЕО ЈЕРОМОНАХА МАКАРИЈА У ШТАМПАЊУ ЦЕТИЊСКИХ ИНКУНАБУЛА

1.

О зетској господи Ивану Црнојевевићу и његовим синовима има и вредне и поуздане архивске грађе и поред тога што она није довољна да пружи све одговоре на нека важна питања, међу њима и о њиховом доприносу у штампању књига. Зна се, међутим, да су они бринули о књигама. Нажалост, о штампарији коју је војвода Ђурђе Црнојевевић јамачно даровао Цетињском манастиру, и у којој је финансирао штампање књига, нема никаквих помена. Да нису сачуване књиге штампане на Цетињу последње деценије 15. века, о њима се не би ништа ни знало. Срећом, оне су остале да буду сведоци и овим данима, а биће то још и много векова, па се о њима, с разлогом, говори о споменицима писане речи највиших вредности. Оне су и сведочанство да су књига са наших простора у свему ишле укорак са књигама европских културних народа, а истовремено су и поуздано сведочанство о несумњиво вредним знањима зетског господина Ђурђа Црнојевевића и црногорског јеромонаха Макарија, као и о њиховој спремности да штампањем књига, у изузетно тешким приликама, шире писану реч и обезбеђују трајање наше књиге. Њихово ангажовање на штампању књига није трајало дуго, није им било дато да на том послу раде колико су желели и колико су могли. Штампање првог тома *Осмољастника*, у коме су песме од првог до четвртог гласа, започето је по наређењу Ђурђа Црнојевевића јануара 1493, а војвода и господин Зете је морао да напусти Цетиње последњих дана децембра 1496, што ће рећи да је прва ћириличка штампарија на

* Лазар Чурчић, Нови Сад

словенском југу радила тек четири године. Не зна се, а можда се никада и неће сазнати, да ли је оном приликом са Цетиња кренуо и јеромонах Макарије, или је он оданде пошао касније.

Цетињску штампарију је набавио свакако зетски војвода Ђурђе Црнојевић најкасније 1492. и поклонιο је Цетињском манастиру. А најкасније су те године неколико цетињских калуђера учили штампарску вештину. Могуће је, а мало је вероватно, да су то учење започели после 1. септембра 1493, када је по византијском рачунању почињала нова година. Не би смело да буде спорно ни то да су цетињски калуђери штампарску вештину учили и научили у значајном европском штампарском центру, у Венецији, онако како верују скоро сви они који су писали о најстаријој зетској и цетињској штампарији. Калуђери штампари са Цетиња овладали су веома добро штампарским занатом. Домети њиховог рада у свему су у оквирима оновременог венецијанског штампарства, које је опет било међу првима у оновременим европским просторима. Рад цетињских штампара, њихово знање и њихову вештину могућно је вредновати сасвим поуздано и одговорно, али се при томе мора водити рачуна да они нису могли утицати, нити су утицали, на обликовање књига које су штампали и тада када су властитим врлинама и манама остављали трагове о своме послу. Да се схвати рад на штампању књига и у Цетињском манастиру ваља имати на уму да је на њеном почетку штампарство трајало већ четири деценије и да је пошавши из Немачке постало баштином већине оновремених западно-европских култура, као и то да је производња штампане књиге била у свему другачија у односу на рукописне и тзв. блок књиге. Штампане оних књига које још увек трају, утемељио је Јохан Гутенберг половином 15. века. Његово умеће и његово искуство ваља имати на уму у свим расправама о старом, али и новом штампарству.

Јохан Гутенберг је сасвим изменио производњу књига, не само рукописних него и тзв. блок књига. Пре почетка рада на рукописној књизи било је, на пример, потребно начинити кодекс у који је потом уношен одговарајући текст. Такву књигу стварала је, најчешће, једна личност, ређе су рукописне књиге преписивали две или више личности, а још ређе су их илустровали трећи, илуминатори. Од знања литературе, граматике и правописа понајвише је зависила вредност рукописне књиге. Од његовог познавања калиграфије и талента зависило је колико ће та књига да буде лепа.

Ствараоци тзв. блок књига умногоме су стварали у традицији рукописних књига. И они су морали познавати литературу, граматику и правопис да би стварали књиге. Од препи-

сивача рукописних књига они су се одвојили тиме што су калиграфску вештину заменили резањем текстова и илустрација у дрвету. Понеки од њих користили су и покретна слова, или резана у дрвету или ливена. Таквим поступком убрзали су, додуше, умножавање књига и пробудили наду да књига може бити јефтинија и масовнија, али су постигли само да су им производи добили назив: књиге сиромашних.

Гутенберг је, међутим, схватио да покретна слова, и ксилографска, а још више ливена, пружају могућности да се књиге уистину могу брже умножавати, али да само она не решавају проблем. Веровао је да је могућно наћи решење, па га је потражио и нашао. Морао је пробдети многе ноћи да би израчунао да је могућно сложене текстове тако преломити да се после отискивања хартија могла пресавити тако да се добију свешчице које је требало сакупити и увезати у књигу. Тиме је процес производње књига сасвим обрнуо. Његова књига формирана је на крају, а не на почетку. Ксилографи који су производили тзв. блок књиге нису умели да реше баш проблем прелома књиге, па су текстове отискивали тако да пресавијањем добију две штампане странице. Хартију са отиском савијали су тако да су унутрашње странице биле празне. Још увек и образованији људи држе такве књиге само јапанским творевинама. Блок књиге су имале још једну ману. Текстови су у њима отискивани ручно, па су били неуједначени, онакви какви су још увек жигови. Гутенберг је отклонио и ту ману. Начинио је пресу којом је веома уједначено отискивао текстове на обе странице хартије.

Решивши технички процес производње књиге, Гутенбергу је ваљало да организује и рад на штампању књига, који је, опет, морао бити сасвим обрнут од оног који је важио за производњу рукописних књига. Ливена слова, која је Гутенберг негде упознао, умногоме су успешно заменили калиграфе. Калиграфски рад заменили су слагачи, који су припремали текстове за штампу. Слагачима, међутим, није било потребно да знају литературу, још мање граматику и правопис. Њихов посао је могао уза све бити и исправљан - коригован - пре него што се књига одштампа. Већ од Гутенбергових времена слагачи су слагали, а да нису размишљали о тексту. Да тако раде било је потребно да неко други одлучује о томе шта ће се штампати, да неко други мисли на граматику и правопис и да неко трећи размишља о томе како треба да изгледа књига која ће тек ићи у штампу. Гутенберговим књигама претходио је тако рад оних људи који ће се касније звати уредници, приређивачи, лектори и технички уредници. Не треба сумњати да је Гуте-

нберг био технички уредник књига које је штампао у својој штампарији у Мајнцу. Притом ваља имати на уму да Гутенберг није решио све проблеме штампања књига. Он није умео да реши, и није решио, проблем илустровања књига дрворезима, није књизи дао насловну страницу и наслове поглавља, није обележавао свешчице сигнатурама да би помогао рад књиговесцима, није знао за фолијацију листова, још мање за пагинирање страница. То су морали да реше, и решили су његови настављачи.

Цетињски калуђери штампари упознали су штампарску вештину знатно одмакну од Гутенберга. У Венецији су штампане књиге са илустрацијама, па књиге са насловним страницама, штампом у две боје, сигнираним свешчицама, а понеке књиге и са фолијацијом. Све то што су упознали још више је удаљило штампању од рукописне књиге. Према тим књигама ваљало је да нађу однос који су могли прихватити.

2.

На последњој страници прве цетињске инкунабуле, у поговору првог тома Осмогласника, написао је јеромонах Макарије да су на њеном штампању радила осморица штампара. Књигу су слагали два слагача, а преламали су је два метера. Један слагач је употребљавао више слово р које није начињено у традицији ћирилице и пре је латиничко п употребљено као р у штампарији цетињских инкунабула. Један метер је отпочетка доследније и пажљивије припремао велика иницијална слова и текстове за штампање црвеном бојом, а други је то чинио мање доследно, понегде је сва таква слова дао да се штампају црвено. Уз два слагача и два метера била су и две пресе на којима је радило по два штампара. Један је припремао текст под пресу, а други је наносио боју. Обојица су потом окретали завртањ пресе отискујући текст на хартију. Осморица цетињских штампара радило је, дакле, на две пресе, онако како се радило у свим оновременим штампаријама према дрворезним сликама с почетка следећег, 16. века. На једној преси, према тим дрворезним сликама, радио је по један слагач, метер и два радника на преси. Таква подела посла била је и у малим штампаријама, онаквим каква је била Цетињског манастира, и у великим штампаријама каква је, на пример, била штампарија Антона Кебергера у Нирнбергу, у којој је на 24 пресе радило нешто више од стотину штампара, што ће рећи да је и онде на једној преси радило четири радника.

Помен осморице штампара у првом тому *Осмољасника* једини је до сада познати податак о њима. Ниједном од њих не зна се име. Међу њих не би требало убрајати јеромонаха Макарија, јер зашто би он једини потписивао цетињске инкунабуле. Разлоге његовог потписивања тих књига ваља стога тражити и потражити на другом месту.

О својим пословима у штампарији цетињских инкунабула јеромонах Макарије је написао: "рукоделисах сије" у предговору првог тома *Осмољасника* (л. 2), "трудих же се о сем и рукоделисах сије" у поговору те исте књиге (л. 269) и "списах сије књиги" у поговору *Псалтира* (л. 348). Шта је о свом послу рекао на осталим цетињским инкунабулама не зна се, а било би добро да се зна, јер су разлике у две познате књиге знатне, а сведоче о не малим дилемама јеромонаха Макарија у бележењу свога посла на штампаним књигама.

Зна се да је јеромонах Макарије био калиграф и писац, па не би требало да буде тешкоћа како би се закључило да је на рукописним књигама које су изишле из његових руку у колофону написао: Писа се сија књига; Писал сију књигу; Преписа се сија књига; Преписа књигу сију; Исписа сију књигу; Исписа се сије; Написах сију књигу или само: Сврши се сија књига, како су бележили свој рад калиграфи српкословенских књига у 15. веку.

Да обележи свој посао у инкунабулама, Макарију никако није било лако. Мучио се јамачно и започео је да бележи "рукоделисах сије", наставио је са "трудих же се о сем и рукоделисах сије" и завршио са "списах сије", онако како би написао и у рукописној књизи. То што је рекао "рукоделисах сије" могло би се схватити као да је он штампао књигу. Међутим, у истој књизи он је рекао и "трудих же се о сем и рукоделисах сије" и тиме посведочио да књигу није штампао него се око ње трудио и рукоделисао. У *Псалтиру* више није био у дилеми, написао је "списах сије". Могло би се закључити да је то "писах сије" синоним за "штампах сије", а неће бити. Тим речима претходе дилеме "рукоделисах сије" и "трудих се". Све те дилеме могу се објаснити само тиме да је јеромонах Макарије био приређивач за штампу цетињских инкунабула. Приређивати књигу за штампу значило је од Гутенбергових времена до данас припремити рукопис за штампу и то тако да га слагач може употребљавати и на најбољи и најлакши начин, али и да га тако користи коректор. И у цетињској штампарији инкунабула то је значило да је рукопис ваљало припремити за двојицу слагача и коректора. Ако би се претпоставило да је јеромонах Макарије поделио један рукописни *Осмољасник* бар на два

дела и поделио га слагачима начинила би се крупна грешка. Тако једноставно решење мора се искључити. Искључио га је већ Гутенберг. Слагачи, наиме, нису нигде и никада морали да знају текстове које ће слагати, као што никада нису морали да знају граматику и правопис. Најмање су морали да воде рачуна о насловима, великим словима, стављању иницијала или заставица. Њихов посао био је одувек занатлијски. Они су текстове слагали сасвим механички. Њима је зато био потребан рукопис са тачно одређеним одредницама за рад, који је уза све ишао у руке коректору и враћан слагачу понекад и неколико пута. Такав рукопис је морао бити начињен на одвојеним листовима и на једној страници.

Да су штампари цетињских инкунабула имали пред собом појединачне листове потврђује већ прва свешчица *Окѣиоиха ѿеѣиоѣласника*. На њеним првим страницама је текст суботње мале вечерње, предговор датиран 1493. и почетак велике вечерње. То што је на четврту страницу те свешчице дошао предговор и не би морао бити доказ да је приређивач припремио нови текст на појединачним листовима. Предговор је могао, рекло би се, бити једноставно уметност, а метеру не би смело бити тешко да га уклопи на место које му је одређено. Има, међутим, још један поузданији доказ да су слагачи пред собом имали појединачне листове текста *Осмоѣласника*. Ту прву свешчицу слагали су двојица слагача. Један је пред собом имао полицу са словима у којој је слово р било из ћириличке традиције, а други оно латиничко и употребљавано на Цетињу као р. Метер који је радио уз слагача са р ћириличке традиције припремио је иницијална велика слова за штампање у две боје наизменично црно и црвено, дабогме уз мале грешке, а метер који је радио са слагачем који је пред собом имао латиничко п за ћириличко р дао је да се сви иницијали штампају једнобојно, црвено. Свешчица, коју су несумњиво слагала два слагача и припремала за штампу два метера, а два табака јамачно отиснута на две пресе није изведена једноставно. Очекивало би се да су један слагач и један метер припремили текст за 1, 2, 7. и 8. лист, а да су друга двојица припремили текст за 3, 4, 5. и 6. лист, а није било тако. Листове 1, 4, 5. и 8. сложио је слагач са р латиничне форме, а листове 2, 3, 6. и 7. са словима р ћириличке традиције. Овакву свешчицу могли су сложити само слагачи који су пред собом имали текст на појединачним листовима. Утисак је да су на исти начин слагане и друге свешчице у *Окѣиоиху ѿрвоѣласнику*, али и у другим цетињским инкунабулама.

О томе како је јеромонах Макарије припремао текстове за штампу нешто више се може сазнати и анализом *Псалтира*, који је једини био извор новим приређивачима. Ова друга по реду цетињска инкунабула почиње предговором, *Предисловије и сказ како састављен бистџ Псалтир*. Биће тек потребно утврдити његов извор и удео јеромонаха Макарија у његовом компоновању. Извесно је да су у њега укључени: предговор Василија Великог (стр. 4-9), архиепископа Јевсеја *Повести о ѡсалмах* (стр. 9-10), *О ѡме же* Јована Златоустог (стр. 10-11) и његов текст *О молиџбе* (стр. 11-12). Почетак предговора је непотписан, а припада ученим текстовима. Само у њему, на 3. стр. у 8. реду одоздо, има именица *Жидови* уместо Јевреји, како су бележени у свим другим приликама. Да ли именица Жидови упућује на западне изворе тог текста тек треба утврдити.

Иза текста Јована Златоустог *О молиџби* уметнуга је једна напомена у 12 редака коју је несумњиво написао јеромонах Макарије. Онде он казује да тумачи *Псалтира* суде да псалме није створио цар Давид и други аутори, него да су они тако певали надахнути духом, те отуда и није добро рећи *Псалми Давидови* него *Псалми Давиду*.

Првих шест листова (12 страница) прве свешчице *Псалтира* несумњиво је компоновао јеромонах Макарије. Он их је морао и исписати за потребе слагача на једној страници посебних листова. Сасвим на исти начин припремљена је за штампу *Пасхалија* изобретена господином Ђурђем Црнојевићем.

Предговор и *Пасхалија* у цетињском *Псалтиру* сведочанство су, прво, да су изишли из руку оновремено образованих људи и, друго, да су то наши најстарији текстови који припадају науци. Судећи по њима, јеромонах Макарије је познавао грчку теолошку литературу, а у њој и тумаче текстова. Сасвим је извесно знао тумаче *Псалтира*, што подразумева и тумачење целе *Библије*. Византијско теолошко образовање могао је тада добити најпре у Светој Гори, где је и окончао животни пут. Није, међутим, искључено да је нешто учио и на Западу, у Венецији је, на пример, могао учити и код Грка и код Талијана.

За писање *Пасхалије* морао је и господин Ђурђе Црнојевић да зна теологију, астрономију и математику. Таква је знања могао стећи само у неком од оновремених талијанских универзитета. Онде је примио и рачунање године почев од јануара како је рачунао у *Пасхалији*. Дабогме да је и његово

сведочанство да је за штампу преписивао цетињско издање, јамачно на посебним листовима и на једној страници.

Да се схвати приређивачки рад јеромонаха Макарија на цетињском *Псалтиру* ваља имати на уму и његов обим и однос потоњих приређивача према њему. Цетињско издање *Псалтира* је најобимније међу штампаним србуљским псалтирима. Њега су потоњи приређивачи сваки на свој начин скраћивали и прекрајали. Ниједан од њих није прештампао цело цетињско издање, свако је понешто исправљао и дотеривао и свако је мењао редослед текстова.

Приређивач венецијанског издања Псалтира из 1519-1520, јеромонах Пахомије са Реке изоставио је предговор и *Пасхалију* Ђурђа Црнојевића, а знатно је смањио и циклус молитава иза 150. псалма. Понешто је скраћивао, понешто допуњавао и исправљао понеке штампарске грешке. Псалме 20, 21. и друге обележио је грчким бројевима. У 105. псалму погрешно сложено: аллуија исправио је у аллилуја. У *Молитви Ане матере Самуилове на њрвој Царствиа књици, ѿсна 3*, заменио је *ва њрвој* у *ва ѡрвиих*. Тек ће пажљива текстолошка анализа показати све исправке, скраћивања и допуне јеромонаха Пахомија за издање које је приредио. Пре те анализе може се већ указати да је допуњавао изворник јеромонаха Макарија. Допуњавао је и исправљао наслове 28, 31. и 32. псалма, а изоставио је делове 2, 4, 6-16. и 64. псалма. Пренео је и штампарску грешку из цетињског *Псалтира* и обележио 29. као 39. псалам. Исправио је, међутим, погрешан број 82 за 52. псалам. Тим грешкама посведочио је да је своје издање приредио имајући за извор цетињско издање, као и то да је своје издање приредио на појединачним листовима и на једној страници.

Приређивач *Псалтира* штампаног у Горажду 1521, свештеник Теодор Љубавић, Милешевац, преузео је највише текстова из цетињског издања. Он је једини прештампао предговор, али је и он изоставио *Пасхалију* Ђурђа Црнојевића. Међутим, важније је то што је начинио распоред књиге сасвим другачије од јеромонаха Макарија. И овај *Псалтир* очекује текстолошку анализу да се утврди његов однос према изворнику. Оно што анализа неће изменити то је чињеница да је и Теодор Љубавић исписивао текст *Псалтира* на одвојене листове хартије на једној страници. И по томе је био настављач јеромонаха Макарија.

3.

Несумњиво је јеромонах Макарије био и технички уредник цетињских инкунабула. И тај посао обављао је на начин који се мора оценити највишом оценом.

Цетињски штампари добро су владали штампарском вештином и могли су да остваре многе замисли техничког уредника, а његове жеље нису биле мале. Многе од њих није могао да реализује брзо, па су цетињске књиге понекад незаокружене. Када је штампан први том *Осмогласника* било је у штампарији веома мало иницијала и дрворезних наслова са лигатурама, а јеромонах Макарије је имао знатних амбиција да оствари лепе књиге. Желео је да се цетињске инкунабуле штампају у две боје, црвено и црно, чиме је постигао хармонију у књизи и, истовремено, учинио да буду блиске и онима који су држали до лепших рукописних књига.

Имао је јеромонах Макарије лепо осећање за склад, па је после заставица, које је по правилу давао да се штампају црно, одређивао је да се иза њих текст наслова штампа црвено (л. 1, 2' у *Окѡиоху ѡеѡгласнику*). Када је иза заставице долазио текст црвеном бојом иницијали су морали бити црни (л. 3 у *Окѡиоху првогласнику*). Иза заставице штампане црном долазио је иницијал црвено (2').

Чини се да је јеромонах Макарије често био у дилеми којим форматом да штампа књиге. Такве дилеме оставиле су трагове на формат заставица које је дао да се начине за цетињске инкунабуле. Неке заставице у првом тому *Осмогласника* дао је да се начине за мањи формат (л. 1, 2'), па су им са стране морали бити додавани орнаменти да би им ширина била изједначена са текстом испод њих.

У Венецији је јеромонах Макарије упознао и књиге са насловним страницама, насловима поглавља, сигнираним свешчицама и нумерисаним листовима. Није, међутим, прихватио насловне странице, али је прихватио наслове текстова које у том облику није познавала рукописна књига. Прихватио је и сигнирање свешчица, али не и фолијацију. Очигледно је да није желео да се много удаљи од рукописне традиције. Можда је веровао да и србуљска штампана књига мора проћи пут који је прошла штампана књига на европском Западу да би се читаоци привикли на њу. Ипак, ваља рећи да јеромонах Макарије није занемаривао искуства оновремене западноевропске књиге. Он није давао да се штампа насловна страница, али је у два књигама које су познате у целини штампао

насловне поглавља која су подсећала на наслов књиге. *Окѣиоих ѣрвоѣласник* почео је речима: *Начело с Боѣом осмоѣласнику ѣвореније ѣрејоѣобнаѣо оца нашеѣо Јована Дамаскина*. Томе је додао стварни наслов поглавља: *В субѣиѣу вечер на малеј вечерњи, на Госѣоѣу вазвах, ѣлас 1*. Одлучивши да тако започне књигу, био је принуђен да поговор штампа после текста мале вечерње службе (л. 2').

Наслове поглавља пожелео је јеромонах Макарије да види у цетињским инкунабулама изведене у дрворезу. Њима је дао предност у изради и ангажовао је тројицу ксилографа да му начине дрворезне наслове поглавља са лигатурама.

Први ксилограф изрезао му је наслов за почетак *Окѣиоиха ѣрвоѣласника, Начело с Боѣом Осмоѣласник* (л. 1). Требало је да му он начине и наслов *Ва недељу вечер на Госѣоѣу вазвах* (л. 16), али је закаснио. Како јеромонах Макарије јамачно није желео да прекида рад на штампању књиге, дао је слагачу да се од великих иницијалних слова, величине два редка, сложи наслов. Следећи наслов из руку тог ксилографа био је *На велицеј вечерњи на Госѣоѣу вазвах* (л. 72'). Из његових руку доспео је, додуше, са закашњењем и наслов *Ва недељу вечер на Госѣоѣу вазвах*, који је требало да буде готов за 16. лист. Три наслова тог ксилографа употребио је јеромонах Макарије само по једном и прекинуо сарадњу са њиме. Дао је да се начине нови наслови *На велицеј вечерњи* (л. 135, 197) и *Ва недељу вечер на Госѣоѣу вазвах* (л. 145, 209').

Други ксилограф резао је наслове ширим словима, која нису могла да стану у једном редку, па завршавана малим сложеним словима у следећем реду. Он је начинио четири наслова: 1. *На велицеј вечерњи на Госѣоѣу вазвах* (л. 1. што би могло бити сведочанство да је прва свешчица или штампана касније или да је пресложена, 135, 197'); 2. *Ва субѣиѣу вечер на малеј/ј вечерњи* (л. 71', 134, 196); 3. *Ва недељу вечер на Госѣоѣу вазвах* (л. 145, 209') и 4. *Свѣѣиѣлѣи еѣаѣѣелски и сѣиѣихи / осмоѣ ѣласом* (л. 261'). Утисак је да је аутор ових дрворезних наслова са лигатурама био најбољи цетињски ксилограф.

Трећи цетињски ксилограф начинио је 5 дрворезних наслова нешто ужим словима, тако да су наслови стали у један редак. Његови су наслови: 1. *Ва ѣонедељник вечер на Госѣоѣу Вазвах* (л. 24', 91', 152', 217'); 2. *Ва вѣѣорник на Госѣоѣу вазвах* (л. 33', 100, 161, 226); 3. *Ва среду вечер на Госѣоѣу вазвах* (л. 42, 107', 169', 234'); 4. *Ва четвртак вечер на Госѣоѣу вазвах* (л. 50', 115, 176', 241'); 5. *Ва петак вечер на Госѣоѣу вазвах* (л. 58', 123', 185, 250).

До дрворезаних наслова с лигатурама држао је јеромонај Макарије и налазио је места за њих у свим цетињским инкунабулама. Из њих су оне доспеле безмало у све србуљске књиге.

Венецијанске књиге штампане у време рада штампарије цетињских инкунабула поклањале су знатну пажњу иницијалима. Није за сумњу, иницијали су у штампане књиге доспели из рукописних књига. Јеромонах Макарије је то знао, као што је знао и за иницијале србуљских рукописних књига. И њих је желео да види у цетињским инкунабулама. Њихову израду није могао да чека, па је у првом тому *Осмогласника* мало иницијала. За разлику од те књиге у штампане *Псалтира* ушла је штампарија цетињских инкунабула са довољно иницијала, па их је у тој књизи леп број.

За *Псалтир* јеромонах Макарије, ипак, није стигао да наручи израду дрворезне слике цара Давида, а њој је онде било места.

Утисак је да се јеромонах Макарије одлучио за штампање појачких књига, *Осмогласника* и *Псалтира*, јер су то највише употребљаване литургијске књиге, па су увек и најбрже хабане. После уништавања тих књига доласком Турака, оне су биле и најпотребније. Ипак, њиховим штампањем он је припремао штампарију Цетињског манастира за штампање и репрезентативних књига, пре свих јеванђеља. Масовне појачке књиге биле су припрема штампара, уметника ксилографа, али и за њега да се упусти у штампање централне литургијске књиге. Припремајући се за штампање јеванђеља, јеромонах Макарије је највише био заокупљен израдом илустрација за њега. Дао је да се изради рам са симболима јеванђелиста у који је требало уклапати дрворезну слику, као што је дао да се начине и неке слике за илустровање јеванђеља. Рам и илустрације биле су завршене у време када је штампан други том Осмогласника, у коме су биле песме од петог до осмог гласа.

Када су јеромонаху Макарију доспеле до руку илустрације за јеванђеље пожелео је да их одмах види штампане и увери се да ли су успешно окончане све припреме за његово штампање. Да би видео одштампане илустрације, јеромонах Макарије учинио је нешто сасвим неочекивано. Дао је да се илуструје *Окѣиоих ѿѿиоѣласник*, књига коју нико није илустровао, а он ју је илустровао сликама за јеванђеље. И њему самом је то засметало, па је дао да се начини и дрворезна слика света три мелода, Јосифа, Јована Дамаскина и Теофана. Тиме, међутим, није отклонио све дилеме. Остало му је било да реши један необичан случај. Штампане *Окѣиоиха ѿѿиоѣласника* било

је већ поодмакло, а штампано је у формату у коме је био штампан и *Окѣиоих ѣрвоѣласник*. Илустрације, међутим, за јеванђеље биле су мањег формата, па је јеромонах Макарије наложио слагачима да промене формат у величини формата рама за илустрацију јеванђеља. *Окѣиоих ѣѣиѣласник* има стога свешчица на формату *Окѣиоиха ѣрвоѣласника* и свешчица на формату јеванђеља. Једина корист од оваквог штампања је у томе што оно сведочи какав је био формат јеванђеља који је морао бити уништен доласком Турака на Цетиње децембра 1496. године.

Обликовању књига поклањао је јеромонах Макарије знатну пажњу. По томе како је обликовао цетињске инкунабуле најпре је радио на првом тому *Осмоѣласника*, иза њега радио је *Псалтиру*, а потом, највероватније на *Требнику*. *Окѣиоихом ѣѣиѣласником* завршио је експериментални део послова пред штампања јеванђеља. И калуђери штампари и он сам морали су бити припремљени за штампање најрепрезентативније литургијске књиге. Упад Турака на Цетиње донео је уништење највећег дела одштампаних табака *Окѣиоиха ѣѣиѣласника* и ваљда све што је било урађено на јеванђељу.

Уређивање, приређивање за штампу и техничко обликовање цетињских инкунабула можда и нису били и једини послови који су допали јеромонаху Макарију у штампарији Цетињског манастира. Није искључено, или боље речено, сасвим је могућно да је он био и коректор у штампарији цетињских инкунабула. Варијанте *Окѣиоиха ѣрвоѣласника* сведоче да је после коректура понешто исправљано у књизи. То је могао да ради само приређивач књиге. Но, да ли је јеромонах Макарије био и коректор у штампарији цетињских инкунабула и да ли је онде још шта радио ваљаће тек утврдити.

Цетињски јеромонах Макарије је својим радом у штампарији цетињских инкунабула задуго одредио и начин рада у штампаријама србуљских књига. Био је на челу оних који су одређивали путове наше штампане књиге. Његовим путовима пошли су његови настављачи јеромонах Пахомије са Реке у Црној Гори, милешевски калуђер Теодор Љубавић у штампарији у Горажду, а потом и многи други. Колону коју је он започео у стваралачком послу на књигама крај се не види. Њега нема. Бити на челу такве колоне може бити само онај који се имао рашта и родити како би рекао владика песник.

Лаза Чурчич

ВКЛАД ИЕРОМОНАХА МАКАРИЈА В ПЕЧАТАНИИ ЦЕТИНЬСКИХ ИНКУНАБУЛ

Резюме

Иеромонах Макарий из Черногории обрелся не позже 1492 года в Цетиньском монастыре во главе типографии, в которой начались печататься сербские книги с целью восстановления их уменьшений и быстрого их исчезновения. Неизвестно был ли иеромонах Макарий знаком с типографическим ремеслом и его преимуществами, ангажировал ли его воевода и государь Зеты Джурдже Црноевич, или они оба видели в напечатанной книге единственный способ сохранения церковных сербульских книг (книги древнецерковнославянского языка сербской редакции) и таким образом продолжить их существование. Известно, однако, что иеромонах Макарий познакомился со всеми тайнами типографического искусства и что был в состоянии организовать печатание инкунабул и в Цетине. Он был, это известно, каллиграфом и переписчиком и начал заниматься типографическим ремеслом, которое существенно отличается от переписывания. Он был одним из редких в своэм времени, которые переписывание книг заменили печатанием. В цетиньской типографии он подготавливал рукописи к печати, был техническим редактором, и по всей вероятности, корректором. Вне всякого сомнения, что он в Венеции принимал участие в подготовке выплавки шрифта, а по всей вероятности, что виньетки, инициалы и иллюстрации цетиньских инкунабул создавались по его идеям. Он был и организатором работы типографии Цетиньского монастыря. Все, что им делалось и сделано в печатании цетиньских инкунабул сделано на самом высоком уровне.